

THE WORLD WITHOUT A BOOK

Ana Stišović Milovanović

Institute for Serbian culture, Serbia, anaorfelin@gmail.com

The most valid theories of cognition insist on the importance of the process of acquiring information and understanding it, transforming knowledge (fitting data into a particular system), and finally, verifying what has been learned. The process of cognition must have these steps, in order to fulfill its basic purpose - intellectual development. One of the important assumptions of intellectual development is the ability to move from concrete phenomena, which, with the built up cognitive abilities, are translated into the domain of abstract conception. And last but not least, the process of cognition is a of creativity, which Bruner calls "creative knowledge".

All the elements of learning, or learning about learning, then the application of the learned and the steps from the individual to the general, from the concrete to the abstract, exist most strongly in scientific and literary discourse. In this sense, literary creations also have additional humanistic values, which developing empathy, imagination, or co-creation.

All theories of cognition agree in one thing: that reproductive knowledge is immeasurable, incomparable with productive. Reproductive knowledge generally remains at an acquired level, without the possibility of abstraction, generalization and creative application. Productive knowledge is functional and capable of all of the above, with the ultimate reach of co-creative or creative work.

Dystopian novels, created in the mid-twentieth century, have become a cautionary paradigm of the world we live in, in which reproductive knowledge gradually but surely became primary. The reasons for this are conditioned by global sociological, psychological, phenomenological and even ontological reasons.

Dystopian novels, written in the mid-twentieth century, warn of this process (above all, the works of George Orwell, Huxley, Bradbury). One of the key phenomena of our time is manifested in Ray Bradbury's novel, *Fahrenheit 451*. It is a tale of a society where books are perceived first as superfluous, and then dangerous, because they lead to the domain of productive knowledge. Books are burned, and everyone who owns them is actually the enemy of the system. Bradbury's novel deals with the cause and effect of the bookless world, explaining the strong causality between the loss of the capacity for productive, critical and creative thinking, with complete alienation and the loss of empathy, which translates into lifeless, lethargic and meaningless existence.

Bradbury's work is unusually important for understanding the process of the "reading crisis" and the possible outcomes of the already begun processes of reproductive but not productive cognition of the world.

Key words: cognition theories, reproductive knowledge, productive knowledge, dystopian novel, „crisis of reading“

SVET BEZ KNJIGE

Ana Stišović Milovanović

Institut za srpsku kulturu, Srbija, anaorfelin@gmail.com

Rezime: U najvalidnijim teorijama kognicije, insistira se na važnosti procesa usvajanja informacija i njihovog razumevanja, transformacije znanja (uklapanja podataka u određeni sistem) i konačno, verifikacije naučenog. Proces saznavanja mora imati ove faze, da bi ispunio svoju osnovnu svrhu – a to je intelektualni razvitak. Jedna od važnih pretpostavki intelektualnog razvitka je i sposobnost kretanja od konkretnih fenomena, koji se, uz izgrađene kognitivne sposobnosti, prevode u domen apstraktnog poimanja. I na kraju, ali ne i najmanje važno, proces kognicije kao ključni ishod ima kreativnost, koju Bruner naziva „stvaralačkim saznanjem“.

Svi elementi učenja, ili učenja o učenju, potom primene naučenog i iskoraka od pojedinačnog ka opštem, od konkretnog ka apstraktnom, najsnažnije egzistiraju u naučnom i literarnom diskursu. U ovom smislu, literarne tvorevine imaju i dodatne humanističke vrednosti, koje spadaju u domen razvijanja empatije, imaginacije, ili stvaralaštva.

Sve teorije kognicije su saglasne u jednom: da je reproduktivno znanje nemerljivo sa produktivnim. Reprodktivna znanja uglavnom ostaju na stečenom nivou, bez mogućnosti apstahovanja, generalizacije i stvaralačkog primenjivanja. Produktivna znanja su funkcionalna i sposobna za sve navedeno, uz krajnji domet sa-stvaralačkog ili stvaralačkog delanja.

Distopijski romani, nastali polovinom XX veka, postaju opominjuća paradigma sveta u kojem živimo, u kome je reproduktivno znanje postepeno, ali sigurno, postalo primarno. Razlozi za to su uslovljeni globalnim sociološkim, psihološkim, fenomenološkim, pa i ontološkim razlozima.

Distopijski romani koji su pisani polovinom XX veka, upozoravali su na ovaj proces (pre svih, dela Džordža Orvela, Hakslija, Bredberija). Jedan od ključnih fenomena našeg vremena očitovan je u romanu Reja Bredberija, *Farenhajt 451*. To je povest o društvu u kome su knjige percepirane najpre kao suvišne, a potom i opasne, jer vode u domen produktivnog znanja. Knjige se spaljuju, a svi koji ih poseduju, zapravo su neprijatelji sistema. Bredberijev roman se bavi uzrokom i posledicom sveta bez knjiga, objašnjavajući jaku kauzalnost između gubitka sopsobnosti produktivnog, kritičkog i stvaralačkog mišljenja sa potpunim otuđenjem i gubitkom empatije, koje se pretvara u bezidejno, letargično i jalovo egzistiranje.

Bredberijevo delo je neobično važno za razumevanje procesa „krize čitanja“ i mogućih ishoda već započetih procesa reproduktivnog, ali ne i produktivnog spoznavanja sveta.

Ključne reči: teorije kognicije, reproduktivno znanje, produktivno znanje, distopijski roman, „kriza čitanja“

1. PROCES SAZNAVANJA

U najvalidnijim teorijama kognicije, koliko god se razlikovale po diskursu u kome su nastajale, ili po instrumentariju i metodologiji, postoji ideja u kojoj su uglavnom saglasne. Spoznaja je proces, koji je usmeren od subjekta ka objektu, a koji se odvija postupno i koji se kreće od opšteg ka pojedinačnom. Insistira se na važnosti procesa usvajanja informacija i njihovog razumevanja, transformacije znanja (uklapanja podataka u određeni sistem) i konačno, verifikacije naučenog. Proces saznavanja mora imati ove faze, da bi ispunio svoju osnovnu svrhu – a to je intelektualni razvitak.

Jedna od važnih pretpostavki intelektualnog razvitka je i sposobnost kretanja od konkretnih fenomena, koji se, uz izgrađene kognitivne sposobnosti, prevode u domen apstraktnog poimanja. I na kraju, ali ne i najmanje važno, proces kognicije kao ključni ishod ima kreativnost, koju Bruner naziva „stvaralačkim saznanjem“. Bruner ističe važnost misaonog angažovanja, ili intelektualne aktivnosti, koje simplifikovano objašnjava kao podsticanje intelektualne radoznalosti, kroz „zadatke velike neizvesnosti“, jer oni intenziviraju istraživački stav u sticanju znanja.¹⁰⁴

Svi elementi učenja, ili učenja o učenju, potom primene naučenog i iskoraka od pojedinačnog ka opštem, od konkretnog ka apstraktnom, najsnažnije egzistiraju u naučnom i literarnom diskursu. „*Pantes anthropoi tou eidenai oregontai physei* – svi ljudi po prirodi teže znanju, svedoči o univerzalnoj potrebi čoveka da spoznaje svet. Naše spoznaje mogu biti a priori, moralne, ali se najvrednije smatraju one u religiji i u umetnosti.“¹⁰⁵

U ovom smislu, literarne tvorevine imaju i dodatne humanističke vrednosti, koje spadaju u domen razvijanja empatije, imaginacije, ili sa-stvaralaštva. „Od ove pretpostavke kreću i zagovornici koncepcije o autonomiji književnumetničkog teksta. Univerzalni iskaz u književnom tekstu ne može biti tretiran kao obična, fizička građa književnog dela, treba krenuti od pretpostavke da misaona sadržina, čim postaje deo umetničke tvorevine, menja svoju ulogu. Ona se transponuje u trajne duhovne vrednosti.“¹⁰⁶

2. REPRODUKTIVNA I PRODUKTIVNA ZNANJA

Sve teorije kognicije su, takođe, saglasne u jednom: da je reproduktivno znanje nemerljivo sa produktivnim. Reproductivna znanja uglavnom ostaju na stečenom nivou, bez mogućnosti apstrahovanja, generalizacije i, što je najvažnije, stvaralačkog primenjivanja. U percepciji književnog teksta, mogućnosti formiranja produktivnog saznanja su najuočljivije i predstavljaju ekvivalent nad-produktivnog spoznanja – imaginacije, kreativnosti, sposobnosti tvorenja novih vrednosti. Književno delo je, tvrde fenomenolozi, zapravo estetički predmet, koji jedino egzistira u interakciji autora, samog književnog teksta i čitaoca. „Trenutak kada se kognicija transponuje u stvaralački čin, dešava se sa-učestvovanje u konstituisanju estetskog predmeta, onako kako taj proces vide fenomenolozi... To je ishodište kognitivnih procesa, koje čuva samosvojno i kreativno, sa-stvaralačko delanje čitaoca, koje je je preduslov postojanja estetičkog predmeta.“¹⁰⁷

Produktivna znanja su, dakle, funkcionalna i sposobna za apstahovanja, generalizacije i stvaralačko primenjivanje, uz krajnji domet sa-stvaralačkog ili stvaralačkog delanja. Produktivna znanja su i put ka ideji da „na svetu nema ničega što ne bi učestvovalo u poretku celine. Ako smo darovani duhovnim bogatstvom, estetskim osećanjima i prefinjenim umom, to nije samo od nas samih. Naši darovi treba da nađu svoje mesto u sveopštem duhovnom poretku i budu upotrebljeni za opšte dobro.“¹⁰⁸

¹⁰⁴ Opširnije: Bruner, J. *Act of Meaning*. Harvard: Harvard University Press (1990)

¹⁰⁵ Opširnije: Ernesto, Sosa, Greko. *Epistemologija – vodič kroz teorije znanja*. Zagreb: Jesenski i Turk (2004)

¹⁰⁶ Opširnije: Lovejoy, A.O. *Essay in History of Ideas*. (1998) Essey: Longman Group Ltd

¹⁰⁷ Stišović Milovanović A. *Instrumentalni konceptualizam u proučavanju književnosti* (drugo izdanje). Beograd: Raška škola (2016), str.60.

¹⁰⁸ Montessori, M. *Upijajući um*. Beograd: DN centar (2006), str.225.

3. DISTOPIJSKI ROMAN KAO OPOMINJUĆA PARADIGMA

Književni tekst je, po svemu što ukupni korpus svetske literature dokazuje, sposoban za predikcije. Autor književnog teksta je u stanju da, kroz signume vlastitog vremena, uobliči sliku budućeg sveta. To su činili pisci od helenskih vremena, do danas: od Ovidija, Tasa, Gvarinija, Miliona, pa do T. Mora, Haringtona, H.Dž. Velsa, do Hakslija ili Orvela. Distopijski, ili antiutopijski romani su književne tvorevine „u kojima se, za razliku od utopije koja opisuje idealno ili savršeno društvo, prikazuje najnepovoljniji mogući politički i društveni sistem, smešten u budućnost.“¹⁰⁹ Rodonačelnik ove vrste romana, u žanrovskom smislu, bio je Zamjatin, koji je, davne 1920, u romanu *Mi*, spekulisao mogućnošću da se već postojeći dehumanizovani elementi društva pretvore u svet imaginarnih, ne-tvoračkih i ontološki neutemeljenih bića.

Distopijski romani, nastali polovinom XX veka, postaju opominjuća paradigma sveta u kojem živimo, u kome je reproduktivno znanje postepeno, ali sigurno, postalo primarno. Razlozi za to su uslovljeni globalnim sociološkim, psihološkim, fenomenološkim, pa i ontološkim razlozima.

Obrazovanje, kao preduslov produktivnog znanja, u XX veku je doveden u ozbiljnu krizu: „Pedagoški bilans škole bio je poražavajući: okretanje od humanističkih vrednosti prosvetiteljske pedagogije i podređivanje školstva vladajućoj ideologiji izazvali su moralnu degradaciju čije su posledice diskreditovalе obrazovanje.“¹¹⁰

U tom smislu, distopijski roman se bavi fenomenom dehumanizacije i gubitka identiteta, kroz manipulativne postupke društva i „vrlo često opisuje svet koji ne bi smeo da postane stvarnost, ali ga je teško izbeći... Opisuje pokušaje države da potpuno uništi svaku individualnost, pri čemu se zaplet gradi kroz sukob pobunjenog pojedinca i vlasti i njenih deperosonalizovanih podanika.“¹¹¹

4. FARENHAJT 451 – SVET BEZ KNJIGE

Distopijski romani koji su pisani polovinom XX veka, upozoravali su na ovaj proces (pre svih, dela Džordža Orvela – 1984, Hakslija – *Vrli novi svet*, Bredberija - *Farenhajt 451*, Goldinga – *Gospodar muva*, ili *Besnilo* i 1999, B. Pekića). Saramangov roman *Slepilo*, metaforično i anagoški, eksplicitno ukazuje upravo na problem antropološkog pesimizma, pa se po intenciji približava ideji još ekstremnijeg žanra – apokaliptičnoj književnosti.

Jedan od ključnih fenomena našeg vremena očitovan je u romanu Reja Bredberija, *Farenhajt 451*. To je povest o društvu u kome su knjige perceiverane najpre kao suvišne, a potom i opasne, jer vode u domen produktivnog znanja. Knjige se spaljuju, a svi koji ih poseduju, zapravo su neprijatelji sistema. Bredberijev roman se bavi uzrokom i posledicom sveta bez knjiga, objašnjavajući jaku kauzalnost između gubitka sopsobnosti produktivnog, kritičkog i stvaralačkog mišljenja, sa potpunim otuđenjem i gubitkom empatije, koje se pretvara u bezidejno, letargično i jalovo egzistiranje.

U romanu *Farenhajt 451*, jedna od junakinja, devojčica Klarisa, objašnjava kako se nad mladim ljudima, kroz školski sistem, sprovodi ideja uniformnog i reproduktivnog znanja: „Sat televizije, sat košarke, ili bejzbola ili trčanja, još jedan sat istorije emotovanja ili sat slikanja, pa još sporta, ali znate, mi nikad ne postavljamo pitanja, ili ih bar većina ne postavlja; samo vam serviraju odgovore, bing, bing, bing, a mi samo sedimo i još četiri sata gledamo filmskog nastavnika.“¹¹² U njihovom (a i u našem) vremenu, obrazovanje se svelo na reprodukovanje, a ne produkovanje i stvaranje, na – kako kaže Berđajev, sugestiju i oponašanje: „Odgoj pomoću sugestije i oponašanja, koji se u krajnjem obliku praktikira u totalitarnim sistemima, protivan je samom biću osobe. Sve to nije usmereno na realizaciju osobe, nego na realizaciju općeg poretka i harmonije. Košmarna ideja svjetskog poretka za koji čovječja osoba pretvara u sredstvo, jest kozmička objektivacija socijalnog tlačenja, a socijalno tlačenje jest objektivizacija grešnog pada čovjeka. Svaka ideja prenešena na objektivni poredak postaje tiranin i davi osobu.“¹¹³

U takvom svetu, u kojem nema knjiga – jer „knjige su omražene i zastrašujuće, one prikazuju pore na licu života. Zadovoljni ljudi žele da vide samo voštana mesečeva lica, bez pora, bez dlaka, bez izraza“, ¹¹⁴ nestaje sve ono što estetički predmet daje čitaocu. U tom diskursu, jasno je eksplicirana helenska ideja da je literatura spoj etike i estetike, te da se dobro i lepo, uzvišeno i plemenito, empatično i kreativno, moraju posmatrati kao integralni elementi svake književne tvorevine.

¹⁰⁹ Popović, T. *Rečnik književnih termina*. Beograd: Logos Art (2007), str.46.

¹¹⁰ Šnel, R. *Leksikon savremene kulture*. Beograd: Plato (2008), str.490.

¹¹¹ Popović, T. *Rečnik književnih termina*. Beograd: Logos Art (2007), str.46.

¹¹² Bredberi, R. *Farenhajt 451*. Beograd: Laguna (2015), str. 40. da ponudi po ovakvom danu i malo olakša put? Svemu ima vreme, i svakom poslu

¹¹³ Berđajev, N. *Ja i svijet objekata*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost (1984), str. 135.

¹¹⁴ Bredberi, R. *Farenhajt 451*. Beograd: Laguna (2015), str. 98.

Klarisin svet je ogoljen do animalnog: „Bojim se svojih vršnjaka. Međusobno se ubijaju...Samo prošle godine je upucano šest mojih prijatelja... Bojim ih se, a oni me ne vole zato što se bojim.“¹¹⁵ Ovaj fenomen otuđenja, koji prelazi u egzistencijalnu jezu, definiše još jedan važan problem: „Problem odnosa osobe i društva nije samo problem sociologije i socijalne filozofije, to je temeljni metafizički problem, problem egzistencijalne filozofije.“¹¹⁶

U svetu bez knjiga, dakle – u svetu gde je princip individualnog zamenjen principom kolektivnog, („svi ti ljudi su bili njegov odraz u ogledalu“, pomišlja junak), metafizički sadržaj je nužno prognan ili pervertiran u emanaciju zla. U deskripciji „brigadira“, spaljivača knjiga, Bredberi gradi nedvosmislen simbol htonskog i demonskog: „Montag pogleda te ljude, čija su lica bila opaljena hiljadama stvarnih i desetinama hiljada zamišljenih vatri, čiji su se obrazi rumeneli, a oči žagrire od posla. Ljude, koji su mirno gledali platinasti plamen svojih upaljača dok su palili većito užarene crne lule. I njihovu ugljenu kosu i čađave obrve, pepeljavoplavkaste mrlje tamo gde su glatko izbrijali obraze...“¹¹⁷

U svetu bez knjiga, intelektualni izazov ne postoji, jer više nije ni potreban. Percepiranje sveta (ili onog što se svetom ima smatrati), dozvoljeno je i moguće samo kroz primarno, animalno, čulno. „Snažna grmljavina zvuka pokuljala je sa zidova. Muzika ga je bombardovala tako glasno, da su mu se kosti i tetive zamalo iskidale od trešenja; osetio je da mu vilica vibrira, da mu oči drhte u glavi... Kad se sve završilo, osećao se kao čovek bačen s litice, zahvaćen centrifugom i pljusnut u vodopad koji pada i pada u prazninu i prazninu i nikad – sasvim –ne dodiruje – dno – nikad –nikad – sasvim –ne savim – ne dodiruje – dno...“ Svaki zid kuće je ekran, a svaki ekran nudi simulaciju događaja, pokreta ili emocija. Svet je postao simulakrum, kako kaže Bodrijar, u kome „ne ostaje ništa onda kada se sve oduzelo, nego onda kada se stvar neprekidno izvrcu i kada samo sabiranje više nema smisla.“¹¹⁸

U savremenom svetu, kao u Bredberijevom delu, „... nigde, nigde nije bilo prave knjige u pravom trenutku, da je naguram u napukao zid brane i zaustavim potop... reči jesu bile tamo, još kako, ali su mi curile preko očiju, kao vrelo ulje, bez ikakvog značenja. Nisu nudile pomoć, ni utehu, ni mir, ni luku, ni pravu ljubav, ni krevet, ni svetlost.“¹¹⁹

Antropološki pesimizam je ipak moguće prevladati, tvrdi Bredberi. Trajne vrednosti mogu biti ugrožene, ali nikada i uništene.

Glavni junak romana, Gaj Montag, napustiće službu „vatrogasnih brigadira“ i pridružiti se malobrojnim, ali odlučnim Ljudima-knjigama: onima koji pamte sadržaj pročitano i spremni su da iznova propovedaju istinsko spoznanje. Montag u sećanju čuva Knjigu nad knjigama, od koje sve priče počinju, koja je Propovednikova misao: „A kada dođe njegov red, šta bi mogao da kaže, šta bi mogao da ponudi po ovakvom danu i bar malo olakša put? Svemu ima vreme, i svakom poslu pod nebom ima vreme. Da. Vreme kad se razvaljuje, i vreme kad se gradi. Da. Vreme kad se čuti i vreme kad se govori. Da, sve to. Ali šta još? *I s obe strane reke drvo života, koje rađa dvanaest rodova, dajući svakog meseca svoj rod, i lišće od drveta beše za isceljavanje narodima.*“¹²⁰

5. ZAKLJUČAK

Iako nastalo polovinom prošlog veka, Bredberijevo delo postaje neobično važno za razumevanje procesa „krize čitanja“ i mogućih ishoda već utemeljenih procesa reproduktivnog, ali ne i produktivnog spoznavanja, kao što sumorna Bodrijarova misao opominje na opasnost bezidejnog sveta bez knjiga i samim tim, bez delatne spoznaje: „...kada poslednja radna snaga bude proizvela poslednju robu, kada poslednji analitičar razjasni poslednji fantazam, kada sve bude oslobođeno i potrošeno s poslednjom energijom, tada ćemo uočiti da ta džinovska spirala energije i proizvodnje potiskivanja i nesvesnog, pomoću koje smo uspeli da sve obuhvatimo jednom entropičnom i katastrofalnom jednačinom – da je sve to, u stvari, samo jedna metafizika ostatka, a ona će biti smesta razrešena u svim svojim efektima.“¹²¹

Ipak, Hegelova misao¹²² je utešna i obavezujuća – umetnosti pripada važno mesto u poretku spoznaje sveta i ona ima integrišuću ulogu kroz estetički i etički princip. To je stara istina, koja se mora propovedati: najviši akt uma jeste produktivno znanje, kao delatni, tvorački princip.

¹¹⁵ Ibid, str.41.

¹¹⁶ Berđajev, N. *Ja i svijet objekata*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost (1984), str. 135.

¹¹⁷ Bredberi, R. *Farenhajt 451*. Beograd: Laguna (2015), str.44.

¹¹⁸ Bodrijar, Ž. *Simulakrumi i simulacija*. Novi Sad:Svetovi (1991), str. 23.

¹¹⁹ Bredberi, R. *Farenhajt 451*. Beograd: Laguna (2015), str.193.

¹²⁰ Bredberi, R. *Farenhajt 451*. Beograd: Laguna (2015), str.185.

¹²¹ Bodrijar, Ž. *Simulakrumi i simulacija*. Novi Sad:Svetovi (1991), str. 82

¹²² Opširnije: Šeling, V. *Filozofija umjetnosti*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada (2008)

LITERATURA

- Berđajev, N. (1984). *Ja i svijet objekata*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost
- Bodrijar, Ž. (1991). *Simulakrumi i simulacija*. Novi Sad: Svetovi
- Bredberi, R. (2015). *Farenhajt 451*. Beograd: Laguna
- Bruner, J. (1990). *Act of Meaning*. Harvard: Harvard University Press
- Ernesto, Sosa, Greko. (2004). *Epistemologija – vodič kroz teorije znanja*. Zagreb: Jesenski i Turk
- Lovejoy, A.O. (1998). *Essay in History of Ideas*. Essey: Longman Group Ltd
- Montesori, M. (2006). *Upijajući um*. Beograd: DN centar
- Popović, T. (2007). *Rečnik književnih termina*. Beograd: Logos Art
- Stišović Milovanović A. (2016). *Instrumentalni konceptualizam u proučavanju književnosti* (drugo izdanje). Beograd: Raška škola
- Šeling, V. (2008). *Filozofija umjetnosti*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada
- Šnel, R. (2008). *Leksikon savremene kulture*. Beograd: Plato